

[in *Alles verandert: Opstellen voor en over J. Goudsblom*, Amsterdam: Meulenhoff 1997: 214-218].

Wisselgeld voor JG - Small Change for JG

Cas Wouters

Het verlangen naar het verlangen samen te koesteren

Life is sad, life is a bust
All you can do
is do what you must
You do what you must do
and you do it well
I do it for you
Honey baby can't you tell (Bob Dylan, Buckets of Rain 1974).

Bij het ontruimen van het moederlijk huis trof ik mijn hele werk aan, meestal voorzien van liefdevolle opdrachten. Ik deed het in een doos zonder bestemming en werd overvallen door een intens gevoel van *Umsonst*: al mijn werk, zo voelde het, was voor niets geweest. Eigenlijk - Honey baby can't you tell - had ik het dus allemaal voor mijn vader en moeder gedaan.

Natuurlijk wist ik beter, maar daar trok zich dat gevoel niks van aan. Zo zette ik me aan dit stuk, want ik wil hier toch niet ontbreken. Immers, dat werk heb ik minstens ook voor Joop Goudsblom gedaan. Vanaf 1964, toen we elkaar leerden kennen in het groepje dat het werkcollege Amerikanistiek volgde bij Den Hollander, is hij namelijk steeds meer mijn intellectueel voorbeeld geworden. Hij vooral vormde mijn intellectueel geweten en dus is Joop zoiets als mijn intellectuele vader. Ik herinner mij een droom die deze verhouding pijnlijk goed illustreert. Daarin sta ik met Joop te praten temidden van een groter gezelschap. We zijn op een receptie of in een koffiepauze tussen colleges, zoiets, en we hebben het over van alles. Maar eigenlijk ben ik er met mijn gedachten niet helemaal bij, al gaat het me goed af dat niet te laten merken. Ik ben namelijk niet helemaal aangekleed. Ik sta daar in mijn hemd, en ik probeer dat t-shirtje zo onopvallend mogelijk zo ver mogelijk naar beneden te trekken. Joop laat niet merken iets te merken evenmin als de anderen. Terwijl ik mij daar sta te schamen - een gevoel dat na het wakker worden nog een tijdje bleef - praten we rustig verder: er is niets aan de hand. Het leven en de sociologie gaan gewoon voort.

Ach

De sociologie is zoals het leven: een voortgaande oefening in het leren verdragen van gevoelens van machteloosheid.

En Wee

Zoals de bekende uitspraak van Marx 'de geschiedenis van de mensheid tot dusver is de geschiedenis van de klassenstrijd' zich laat uitbreiden tot '... is de geschiedenis van de strijd tussen gevestigden en buitenstaanders', zo zouden ook de vernederingen en vernietigingen die vallen onder zulke termen als rascisme, nationalisme, fascisme, seksisme en 'ageisme' onder een noemer van grotere reikwijdte gebracht kunnen worden. Het zijn namelijk allemaal demonstraties van het gevoel tot een beter soort mensen te behoren, een soort uitverkorenen. (Hier past een typische jaren-zestig slogan: 'Velen zijn geroepen, *allen* zijn uitverkoren'). Omdat de gemeenschappelijke noemer van al deze ismen eruit bestaat dat het uitingen van superioriteitsgevoel zijn, stel ik voor ze als *superiorisme* te conceptualiseren.

Beter?

'Wij kinderen der 19e eeuw, opgevoerd in de vreeze van den kleinen man, zonder het te willen of te weten hovelingen van het gemeen, nemen licht aanstoot aan [P.C.] Hoofds vrijmoedig oordeel over dezen lageren stand der maatschappij.'¹

Faseverschillen in de ontwikkeling van samenlevingen vallen veelal samen met machtsverschillen tussen die samenlevingen. En hierin schuilt waarschijnlijk de reden waarom er - onder ons, 'kinderen van de twintigste eeuw' - een soort taboe rust op het bespreken van beide verschillen: ze worden gelijkgesteld aan het vaststellen van superioriteit en inferioriteit overeenkomstig het universeel menselijke thema 'dat mensen die tot groepen behoren die in termen van *macht* sterker zijn dan andere groepen waarmee ze te maken hebben, van zichzelf denken dat ze in menselijk opzicht *beter* zijn dan de anderen.'²

Dat taboe is ontstaan in democratiseringsprocessen waarin tegelijk met de verkleining van machtsverschillen ook de geaccepteerde mogelijkheden om de omgang met 'den kleinen man' te mijden geringer werden. Dat stelde hogere eisen aan zowel het inlevingsvermogen als aan het relativiseringsvermogen: een hoger opgevoerde spanningsbalans tussen het gevoel voor betrekkingen en het gevoel voor betrekkelijkheid. Naarmate het mijden niet meer zozeer andere mensen betreft maar vooral gedrag dat gevoelens van meerder- of minderwaardigheid zou verraden, gebeurde dat steeds meer als vanzelf, via een min of meer automatisch werkzaam geweten. Een deel van die gevoelens blijven op die manier ongeweten of onbewust. Ze worden dan niet meer als eigen (h)erkend. Voor de rest worden ze vooral in stilte getemd en daarom valt er over het algemeen maar weinig te merken van het feit dat elke ontmoeting tussen mensen ook een krachtmeting is waarbij de geconstateerde krachtsverschillen onwillekeurig gepaard gaan met gevoelens van meer- en minderwaardigheid.

Onderzoek naar fasen in ontwikkelingen (in de geschiedenis van de mensheid, van samenlevingen in de zin van overlevingseenheden en in de levensloop van individuen), is niet gericht op het afwegen van de nadelen van een voorsprong tegen de voordelen van een achterstand. Wie dat denkt of doet verwisselt de studie van ontwikkelingsfasen met de waardering ervan.

Maar inderdaad, mensen in de ene fase beschouwen zich al gauw als beter dan die in de eraan voorafgaande fase. Alleen als het gaat om fasen in de individuele ontwikkeling, bijvoorbeeld de fasen van Piaget of van Kohlberg, dan is dat onder volwassenen ineens veel minder vanzelfsprekend: een kind van drie in hoe de fase ook wordt genoemd is (daarom) niet beter of slechter dan een kind in een eerdere of latere fase. Voor de kinderen zelf geldt dat niet of nauwelijks. Zij beschouwen een jonger en dus zwakker kind vrij vanzelfsprekend als minder (de moeite) waard. Nog maar weinig 'kinderen van de twintigste eeuw' zijn al zo volwassen geworden dat ze de vraag naar de richting en de fasering van civilisatieprocessen kunnen losmaken van de vraag naar de waardering ervan.

Emeritaat: Small Change for JG

Mijn beter ik en ik
streden erop of eronder.
Mijn beter ik bezweek,
nu ben ik goddank zonder.

Met deze bekende regels uit de bundel *Pasmunt*³ heeft de dichter Goudsblom radicaal gebroken met de innerlijke dwingeland van zijn geweten. De dichtregels beschrijven een doorbraak; ze slaan als het ware een bres in de muren rond het gevoelsleven. Daarom biedt dit gedicht een even fraaie als treffende illustratie van een vitaal kenmerk van het informaliseringsproces. Daarin vindt immers een 'emancipatie' van impulsen en emoties plaats die tevoren onder het bewind van een min of meer automatisch functionerend geweten nog vrij onverbiddelijk en min of meer automatisch werden afgeweerd. Door de overwinning van het ik op het beter ik te bezingen leggen de dichtregels de nadruk op 'Wo Überich war, soll Ich werden' en niet zozeer op het 'Wo Es war, soll Ich werden'. Toch is ook deze laatste overwinning in de eerste inbegrepen, omdat dan zowel impulsen en emoties alsook het geweten door een sterker ik worden gedomineerd. Zo'n ik-gedomineerde persoonlijkheid kenmerkt zich door een patroon van gedragsregulering dat flexibeler is, individueler plooibaar en toegankelijker voor gevoelens. Het is een persoonlijkheidstype dat zich pas ontwikkelt in de informaliseringsfase van civilisatieprocessen. Immers, in die fase heeft de spanning tussen beter ik en ik de overhand gekregen; dan gaat het vooral om de 'Überich-Ich'-balans. In de

formaliserings- of disciplineringsfase daarentegen gaat het vooral om de vorming van een beter ik via de dwang door anderen; dan staat de 'Fremdzwang-Überich'-balans centraal.⁴

De bevrijding van de tiran(nieke aspecten) van het beter ik vormt de psychische pendant van een bevrijding uit zeer ongelijke (sociale) machtsverschillen. Zowel op het sociale als het psychische niveau gaat het om een '(zich) beheerst laten gaan' ('controlled decontrolling'; repressieve tolerantie? Een pleonasme!) Waar de verhoudingen en de omgangsvormen tussen sociale groepen minder star en hiërarchisch worden, daar kunnen ook de psychische verhoudingen (die tussen Ich, Es en Überich) gelijkjer en vloeiender worden.

Met zijn radicale uitdrukkingsvorm - 'erop of eronder ... goddank zonder' - is het gedicht tevens kenmerkend voor een specifieke fase in deze sociale en individuele, psychische processen: die waarin de regimes van macht en emoties als het ware stormenderhand worden opengebrouken. In dit gedicht wordt zo'n radicaal sociaal moment vertolkt, terwijl het tevens uit een radicaal psychisch moment moet zijn geboren. Kortom, uit een zowel sociaal als psychisch 'radical hour' is een dichterlijk 'finest hour' ontstaan.

Noten

1. Conrad Busken Huet, *Het Land van Rembrandt*, Haarlem, Tjeenk Willink, 1946 (1882-84), p. 514.
2. Elias in Norbert Elias en John L. Scotson, *De gevestigden en de buitenstaanders*, Utrecht, Spectrum, 1976, p. 7.
3. J. Goudsblom, *Pasmunt*, Amsterdam, Querido, 1958 en 1976.
4. Vergelijk Hans-Peter Waldhoff, *Fremde und Zivilisierung. Wissenssoziologische Studien über das Verarbeiten von Gefühlen der Fremdheit. Probleme der modernen Peripherie-Zentrums-Migration am türkisch-deutschen Beispiel*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1995 en Cas Wouters, 'Hoe vreemd zijn ons onze superioriteitsgevoelens?' *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* jrg. 23 nr.2 1996, p. 366-377.